

Μνήμων

Τόμ. 40 (2023)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΤΕΑΚΑΝΙΚΑ, Από την Αυστρία στις ΗΠΑ: Οι Έλληνες και τα άλλα έθνη στις εφημερίδες της νεολαίας (1859-1865) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΗΘΥΡΗΣ, Η αποικιακή δημόσια Διοίκηση τον 19ο αιώνα: Η περίπτωση της Indian Civil Service ● ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΑΥΛΗ, Οι αγροτογράφοι άνθρωποι της Σύμυνης ● ΡΟΔΗ ΛΟΧΑΙΤΗΣ, Η «μακρά διάρκεια» των Μαρξολογικών ● ΠΟΤΑ ΤΟΥΡΓΕΛΗ, «Αιτούμεν άμεσον απομάκρυνση τούτου». Οι προφυγικοί σύλλογοι του Μεσοπολέμου απέναντι στους «σατραπίσκους» υπαλλήλους των υπηρεσιών της αποκατάστασης ● ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΡΕΜΜΥΔΑ, Απόπειρα προσέγγισης μιας ιστορικής τομής: Πόλεμος και Κατοχή στα μηχανουργεία του Πειραιά ● ΡΑΥΜΟΝΑΟΣ ΑΛΑΒΑΝΟΣ, Η επικοινωνία του Πολέμου και ο πόλεμος της επικοινωνίας. Ο πολιτικός λόγος των δύο αντιπάλων του ελληνικού Εμφυλίου μέσα από τον Τύπο

50 ΧΡΟΝΙΑ ΕΜΝΕ: ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Έφη Αβδελά, Αντώνης Λιάκος, Αλέξης Πολίτης, Σοφία Ματθαίου, Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάκης, Πόπη Πολέμη, Χρήστος Τριανταφύλλου, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Σάκης Δημητριάδης, Ηλίας Κολοβός, Ελένη Κυριακίδου, Χρήστος Λούκος, Ιωάννα Πετροπούλου, Βάσω Σειργιάνου, Μάριος Δημητριάδης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ελευθερία Ζέη, Νικόλας Πάσης, Βαγγέλης Σαράφης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Δημήτριος Μ. Κοντογεώργης, Χρήστος Λούκος, Ολγα Κατσιαρόδη-Hering, Κατερίνα Δέδε, Χρήστος Χατζηιωσήφ, Ανεσία Καπουράνης, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου

40

ΑΘΗΝΑ 2023

Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Η «άδελος» ιστορία του ιατροφιλοσόφου Ευσταθίου. Επιστήμη και νεωτερικές ιδέες στη νοτιοανατολική Ευρώπη του όψιμου Διαφωτισμού, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2021

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.39712](https://doi.org/10.12681/mnimon.39712)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ Δ. Μ. (2025). Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Η «άδελος» ιστορία του ιατροφιλοσόφου Ευσταθίου. Επιστήμη και νεωτερικές ιδέες στη νοτιοανατολική Ευρώπη του όψιμου Διαφωτισμού, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2021. *Μνήμων*, 40, 261-265. <https://doi.org/10.12681/mnimon.39712>

Βιβλιοκρισίες

Γλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, *Η «άδηλος» ιστορία του ιατροφιλόσοφου Ευστάθιου. Επιστήμη και νεωτερικές ιδέες στη νοτιοανατολική Ευρώπη του όψιμου Διαφωτισμού*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2021, 328 σ.

Κατά την περίοδο της άνθησης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, παράλληλα με την πύκνωση της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής και την ανάπτυξη της παιδείας, αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των διδασκάλων, ιατροφιλοσόφων, λογίων, κληρικών και λαϊκών, που η δράση τους εκτεινόταν από τα αστικά κέντρα του ελλαδικού χώρου, τα λιμάνια της Μικράς Ασίας, την Κωνσταντινούπολη, μέχρι τα πανεπιστήμια της Ιταλίας και της Γερμανίας, τις πλούσιες ελληνικές παρουνιές της διασποράς και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Για πολλούς όμως από αυτούς οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες ή σχεδόν ανύπαρκτες, καθώς η έρευνα επικέντρωνε, μέχρι πρόσφατα, στα «μεγάλα ονόματα», παραθεωρώντας αυτούς που ο Κ. Θ. Δημαράς ονόμασε «μέσου όρους», εκείνους δηλαδή που περισσότερο από τις εξέχουσες φυσιογνωμίες χαρακτηρίζουν τελικά μια εποχή, αποκαλύπτουν τους ορίζοντές της και φανερώνουν τάσεις και αλλαγές.

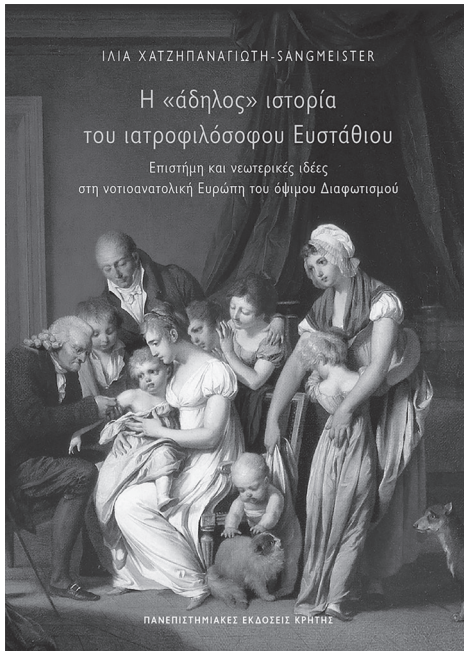
Η μονογραφία της Γλιας Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, με τίτλο *Η «άδηλος» ιστορία του ιατροφιλόσοφου Ευστάθιου. Επιστήμη και νεωτερικές ιδέες στη νοτιοανατολική Ευρώπη του όψιμου Διαφωτισμού*, συνιστά μια διεσδυτική περιδιάβαση και ερμηνεία της ζωής και της δράσης, στη Χάλλη και το Ιάσιο, του τυρναβίτη γιατρού Ευστάθιου Αθανασίου, μιας ακριβώς από αυτές τις αγνοημένες, σχεδόν ολοκληρωτικά, από τη βιβλιογραφία μορφές. Έναυσμα για την έρευνα αποτέλεσε ο εντοπισμός από τη συγγραφέα της αλληλογραφίας του Αθανασίου με τον εδότη και βιβλιοπώλη Καρλ Άουγκουστ Σβέτσκε (1756-1839), που δημοσιεύεται σχολιασμένη σε παράρτημα [σ. 245-274] και που, σε συνδυασμό με πλούσιο υλικό, επιτρέπει τη χαρτογράφηση του πνευματικού κόσμου ενός λογίου, του οποίου ήταν γνωστή μόνο η διδακτορική διατριβή στα λατινικά (Χάλλη 1794). Προκαταρκτικά όμως θα πρέπει να τονιστεί ότι με αυτή τη μελέτη δεν εμπλουτίζεται μόνο η πενιχρή, ακόμη, («νεοελληνική προσωπογραφία») με μια βιογραφία ενός από τους «ελάσσονες» της εποχής του Διαφωτισμού, αλλά γίνεται και μια πρωτοποριακή προσπάθεια να διερευνηθεί η θέση που κατείχε και ο ρόλος που διαδραμάτιζε ο τόσο παραδοσιακός στην ελληνική λογιουσύνη («τύπος») του ιατροφιλόσοφου τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια. Παράλληλα, η περίπτωση του Αθανασίου προσφέρει την αφορμή να συζητηθούν, σε καινοτόμο προοπτική, πτυχές της μεταφοράς γνώσης και της ιστορίας του βιβλίου στη νοτιοανατολική Ευρώπη στις αρχές του 19ου αιώνα.

Μετά την περιεκτική εισαγωγή (σ. 11-20) ακολουθεί το πρώτο κεφάλαιο («Ανακαλύπτοντας το σώμα ή ο Προμηθέας λυόμενος», σ. 21-51), το οποίο συνιστά κατ' αρχάς μια συνοπτική αλλά κατατοπιστική επισκόπηση της ιστορίας της ιατρικής στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους. Έμφαση δίνεται δικαιολογημένα στη

μεταβατική περίοδο του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, οπότε σπούδασε και ανδρώθηκε επιστημονικά ο Αθανασίου. Ο «διάλογος», ή μάλλον η αντιπαράθεση, που αναπτύχθηκε ανάμεσα σε καθιερωμένες μηχανιστικές αντιλήψεις και σε βιταλιστικές θεωρήσεις (για το ανθρώπινο σώμα) συνετέλεσε στην ανανέωση της ιατρικής επιστήμης, σε μια εποχή που το κράτος επιδείκνυε μεγαλύτερη μέριμνα για τη δημόσια υγεία και υγιεινή. Όλα αυτά οδηγούσαν «στην ιατροποίηση της κοινωνίας και την επαγγελματοποίηση της ιατρικής», φαινόμενα που σχετίζονται άμεσα τόσο με την επιστημονική κατάρτιση του Αθανασίου όσο και με τη σταδιοδρομία του στη Μολδαβία. Η συγγραφέας επισημαίνει ξεχωριστά τις εξελίξεις στην ελληνική ιατρική, υπογραμμίζοντας όχι μόνο την αύξηση του αριθμού των ελλήνων γιατρών αλλά και την ενίσχυση του κύρους τους στην κοινωνία, ιδίως στα αστικά κέντρα και τις Ηγεμονίες, αλλαγές που συμπορεύονταν με τις πρώτες προσπάθειες οργάνωσης ιατρικών θεσμών και νοσοκομειακών ιδρυμάτων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο («Η ιστορία του άνδρός»: Ο Ευστάθιος Αθανασίου), σ. 53-151) επιχειρείται, με βάση μια πλούσια συναγωγή μαρτυριών τόσο του ίδιου του Αθανασίου (ενδεικτικά, οι επιστολές του προς τον βιβλιοπώλη του Σβέτσκε, αλλά και οι εγγραφές του σε «φιλοθήκες», δηλαδή σε λευκώματα) όσο και γνωστών και φίλων του, αλλά και με την αξιοποίηση ανέκδοτων και δημοσιευμένων αρχειακών τεκμηρίων, η ιχνηλάτηση των κύριων σταθμών της ζωής και της πολυδιάστατης δράσης του. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα φοιτητικά χρόνια του Αθανασίου, που τα πέρασε κυρίως στη Χάλλη, στο φημισμένο Πανεπιστήμιο της οποίας σπούδασε ιατρική (1786-1794). Η συγγραφέας δεν επικεντρώνει μόνο στην υψηλού επιπέδου επιστημονική γνώση που αποκόμισε από καθηγητές όπως ο γιατρός Γιόχαν Κρίστιαν Ράιλ (1759-1813) και ο φυσικός και χημικός Φρήντριχ Άλμπερτ Καρλ Γκρεν (1760-1798), αλλά αναδεικνύει εύστοχα και με γλαφυρότητα τους ποικίλους δεσμούς που ανέπτυξε εντός και εκτός πανεπιστημιακής κοινότητας. Οι σχέσεις αυτές χαρακτηρίζονταν αφενός από ένα πρωτόγνωρο –για φοιτητή προερχόμενο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία– φιλελεύθερο πνεύμα, αλλά και από έναν πρώιμο ρομαντικό «εθνουσιασμό» για τη λογοτεχνία και ειδικότερα την ποίηση. Δραστηριότερη επίδραση στις αντιλήψεις του τυραβίτη φοιτητή πρέπει να διαδραμάτισε η μύσή του στη Στοά «Στα τρία Σπαθιά» (Zu den drei Degen), καθώς, ασχέτως αν υπαγορεύθηκε «από την επιθυμία του να ενισχύσει το δίκτυο των κοινωνικών του σχέσεων», τον προετόιμασε να δεχτεί θεμελιώδεις ιδέες του Διαφωτισμού, που συνιστούσαν παράλληλα και βασικές θέσεις του τεκτονισμού, όπως η «κατάρρηση των κοινωνικών, θρησκευτικών και εθνικών στεγανών, η διαρκής προσπάθεια για ηθική και πνευματική τελείωση, η πίστη στη φιλία και ο πατριωτισμός». Αυτό το πνευματικό κλίμα συνέβαλε σίγουρα όχι μόνο στη συμμετοχή του Αθανασίου σε άλλες εταιρείες, κυρίως επιστημονικές, αλλά και στην ευνοϊκή δεξίωση εκ μέρους του ριζοσπαστικών, δημοκρατικών ιδεών. Η χαρακτηριστική αποστροφή του, το 1797, και ενώ ετοιμαζόταν να επιστρέψει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ότι «ποτέ δεν θα ζήση ευτυχισμένος στη χώρα του σκοταδιού» φανέρωνε πως η εμπειρία των σπουδών του στη Γερμανία αποτέλεσε σταθμό στη «διαδικασία κοινωνικής και πολιτικής συνειδητοποίησής» του.

Στη δεύτερη υποενότητα του κεφαλαίου («Η διαμονή στη Βιέννη και τα πρώτα χρόνια στη Μολδαβία»), σ. 98-116) η συγγραφέας, με μέθοδο ενίοτε «αστυνομική» και

επί τη βάσει κυρίως προξενικών (ρωσικών, αυστριακών) εγγράφων, αποπειράται να προσδιορίσει αν ο Αθανασίου ανήκε, κατά τα πρώτα χρόνια της διαμονής του στο Ιάσιο (1797-1800), στον «δημοκρατικό» κύκλο του πολυπράγμονα γιατρού Κυριάκου Πολύζου. Αδιαμφισβήτητα, η αποσπασματικότητα και ενίοτε η ασάφεια ή η υπερβολή των πηγών αλλά και ιδεολογικά «χρωματισμένες» θεωρήσεις της μεταγενέστερης ιστοριογραφίας εμποδίζουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Σε κάθε περίπτωση όμως, σε αυτές τις σελίδες καταδεικνύεται η δεξίωση, σε χρόνια (θυέλλης), επαναστατικών ιδεών στα βόρεια Βαλκάνια και συμπληρώνονται οι γνώσεις μας για τον κύκλο του Ρήγα. Στην ενότητα που ακολουθεί («Γιατρός στο Ιάσιο», σ. 116-142) παρουσιάζεται ένα πολυπρισμα-

τικό πορτρέτο της ζωής του Αθανασίου στην πρωτεύουσα της Μολδαβίας. Καταγράφεται η κοινωνική του άνοδος, η οποία στηριζόταν τόσο σε στρατηγικές κινήσεις (γάμος με γόνο αξιόλογης τοπικής οικογένειας) όσο και στο κύρος που απολάμβανε ως γιατρός, ενώ έμφαση δίνεται στην εμπλοκή του στην τοπική πνευματική ζωή. Ειδικότερα, η συμμετοχή του στην ίδρυση και λειτουργία της Ελληνικής Τυπογραφίας του Ιασίου (1812 και εξής), όπου εκδόθηκαν αξιόλογα, νεωτερικά, κείμενα, αλλά και τα βιβλία για τα οποία είχε οριστεί υπεύθυνος εγγραφής συνδρομητών, καθρεφτίζουν τους πνευματικούς ορίζοντές του και φανερώνουν ότι είχε μείνει πιστός στις φιλελεύθερες ιδέες της νεότητάς του. Αυτό, άλλωστε, καταδεικνύει και η μύησή του στη Φιλική Εταιρεία (σ. 142-145), έστω και αν η απουσία στοιχείων για τη δράση του στα χρόνια της Επανάστασης δεν επιτρέπει την πληρέστερη χαρτογράφηση και αξιολόγηση της συμβολής του. Είναι πιθανόν, ωστόσο, να συμμεριζόταν και ο τυρναβίτης γιατρός την απογοήτευση των περισσότερων Φιλικών για την αποτυχία του Αλέξανδρου Υψηλάντη, γεγονός που, μαζί με την έντονη καταδίκη του επαναστατικού κινήματος από τις αρχηγείες της Μολδαβίας, κατά τα μετεπανάστατικά χρόνια, οδήγησε σε σιωπή και ίσως και αυτολογοκρισία.

Κέντρο της πραγμάτευσης είναι φυσικά ο Αθανασίου, αλλά η δράση του τελευταίου εντάσσεται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό πλαίσιο. Αυτό επιτρέπει να αναδεικνύονται διαστάσεις που θα είχαν μείνει μάλλον απροσπέλαστες σε μια στενά «βιογραφική» μελέτη. Χαρακτηριστικά, παρουσιάζεται ο «υπανάπτυκτος δημόσιος χώρος» του Ιασίου, όπου η αστική κοινωνικότητα είχε ελάχιστα αναπτυχθεί και οι παραδοσιακές νοοτροπίες και συμπεριφορές ήταν

αντίρροπες σε σχέση με εκείνες του τυρναβίτη γιατρού. Γενικότερα, στη μελέτη της ζωής και του έργου των Ελλήνων που έδρασαν στις Ηγεμονίες, οι τελευταίες δεν θα πρέπει να θεωρούνται απλώς ως το «φόντο».

Το τρίτο κεφάλαιο («Ο ιατροφιλόσοφος και ο βιβλιοπώλης του, ο πολύτιμος κ. Σβέτσκε», σ. 153-232) διαιρείται σε πέντε άνισες ενότητες και προσεγγίζει καίριας σημασίας θεματικές, οι οποίες έχουν ενοποιητικό τους νήμα το βιβλίο ως «φορέα» νεωτερικών αντιλήψεων, επιστημονικής γνώσης αλλά και ως υλικό αγαθό. Εισαγωγικά, η συγγραφέας επικεντρώνει στη μορφή του βιβλιοπώλη Καρλ Άουγκουστ Σβέτσκε, ο οποίος, όπως φανερώνεται από την αλληλογραφία του με τον Αθανασίου, λειτουργεί ως «σύμβουλος ανάγνωσης» που προωθεί νεωτερικά κείμενα, όπως τα θεατρικά έργα του Σίλλερ ή τα καινοτόμα βιβλία της παιδαγωγού Στεφανί Φελισιτέ ντε Ζανλίσ (1746-1830). Οι επιλογές του τυρναβίτη γιατρού είναι ασφαλείς ενδείξεις για τις αλλαγές στην ευαισθησία αλλά και τις αντιλήψεις των μορφωμένων στρωμάτων της κοινωνίας του Ιασίου, που συμπορεύονταν και «διαλέγονταν» με τις αντίστοιχες στην «Εσπερία».

Η σύγκριση της πολύ αξιόλογης –και ποσοτικά– βιβλιοθήκης του Αθανασίου (είχε περισσότερους από 1.500 τόμους) με άλλες 26 ελληνικές ιδιωτικές βιβλιοθήκες της περιόδου [σ. 172-185] μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι αρχές του 19ου αιώνα συνιστούν σταθμό για τη «σχέση της ελληνικής κοινωνίας με το βιβλίο», όχι μόνο λόγω της αύξησης των συλλογών βιβλίων αλλά και λόγω της μετάβασης από την «ουμανιστική πολυμάθεια στην επιστημονική εξειδίκευση». Η βιβλιοθήκη του Αθανασίου μπορεί να ενταχθεί στις ιατρικές βιβλιοθήκες του ύστερου Διαφωτισμού. Αυτό, άλλωστε, τεκμηριώνεται στην επόμενη ενότητα [σ. 185-232], όπου παρουσιάζονται αναλυτικά οι παραγγελίες βιβλίων του τυρναβίτη γιατρού και αναδεικνύεται ο ορίζοντας των πνευματικών του ενδιαφερόντων. Μολονότι ανάμεσα στα βιβλία του περιλαμβάνονται αξιοσημείωτες εκδόσεις φιλοσοφίας, πολιτικής σκέψης και τεκτονισμού, ο κύριος όγκος αποτελείται από ιατρικές εκδόσεις. Με αφορμή τις τελευταίες και στηριζόμενη σε ένα σατιρικό θεατρικό έργο («Κωμωδία νέα της Βλαχίας», 1820) και την έμμετρη αλληλογραφία δύο γνωστών γιατρών και ποιητών της περιόδου (Γεωργίου Σακελλαρίου και Μιχαήλου Περδικάρη), η συγγραφέας επιχειρεί να κατανοήσει αφενός τη «δύσκολη» σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ της τοπικής κοινωνίας, ειδικότερα στις Ηγεμονίες, και των επιστημόνων γιατρών, καθώς και τη νεωτεριστική θεώρηση περί ανθρώπινου σώματος αλλά και του θανάτου και του πένθους που η «νέα ιατρική» προωθούσε. Συμπεράσματα, παραρτήματα και πλούσια βιβλιογραφία συμπληρώνουν το κύριο μέρος της μονογραφίας.

Για το βιβλίο θα πρέπει να εξαρθεί, πέρα από την καλλιτέπεια του ύφους, και η πλούσια εικονογράφηση, που σε πολλά σημεία δεν λειτουργεί «διακοσμητικά» αλλά ερμηνευτικά. Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι οι υδατογραφίες από φοιτητικά λευκώματα του 18ου αιώνα (βλ. ενδεικτικά στις σ. 60-63), που συνιστούν έναν ιδιότυπο/εύγλωττο σχολιασμό σε όσα αναφέρονται στο κείμενο, σχετικά με τον τρόπο ζωής των σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Χάλλης.

Ως βιογραφία, η οποία στηρίζεται σε «επιστημονικά ελεγμένα, πραγματολογική γνώση» και επιχειρεί παράλληλα την ερμηνευτική συσχέτιση της δράσης του βιογραφούμενου με το κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό πλαίσιο, η παρούσα μελέτη

δίνει πλούσια τροφή για σκέψη, προκαλεί προβληματισμό για φαινόμενα και θέματα της προεπαναστατικής ελληνικής πνευματικής ζωής και ενίοτε θέτει καθιερωμένες αντιλήψεις υπό κρίση. Παρουσιάζει, ειδικότερα, έναν «νεωτερικό κοινωνικό τύπο», εκείνο του ιατροφιλοσόφου, ο οποίος, μολοντί είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην ελληνική κοινωνία από πολύ παλαιότερα (τέλη 17ου αιώνα), αποκρυσταλλώνεται σταδιακά, στις παραμονές του 1821, στον εξειδικευμένο επιστήμονα ιατρό, έναν τύπο ανθρώπου που χαρακτηρίζεται από μια «διαφορετική σχέση με τη γνώση».

Παράλληλα, η μονογραφία μάς επιτρέπει να προσεγγίσουμε ξανά αυτό που ο Ν. Γ. Σβορώνος είχε αποκαλέσει ήδη από το 1937-1938 «ελληνορουμανική κοινωνία». Μολοντί, ποικίλες μελέτες, ιδίως ρουμάνων/ελληνορουμάνων ιστορικών όπως οι Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran, Cornelia Papacostea-Danielopolu, Olga Cicanci, είχαν αναδείξει πτυχές της δράσης ελλήνων λογίων και διδασκάλων στις Ηγεμονίες, υπάρχουν διαστάσεις που δεν έχουν αναδειχθεί ή επαρκώς αναλυθεί. Ενδεικτικά, στην περίπτωση του Αθανασίου, η εμπλοκή του στην πνευματική ζωή του Ιασίου ως εφόρου της Νέας Τυπογραφίας αλλά και ως μέντορα ενός εκ των σημαντικότερων και πλέον προοδευτικών Βογιάρων (Nicolae Rosetti-Roznovanu), αποτελεί πολύτιμη βάση περαιτέρω συζήτησης αναφορικά με τους τρόπους που οι έλληνες λόγιοι «διαλέγονταν» με ρουμάνους διανοουμένους της Μολδαβίας, σε μια περίοδο πρώιμης άνθησης της ρουμανόγλωσσης γραμματείας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ

Ανδρέας Μιαούλης. Αρχειακά τεκμήρια, έκδοση-σχόλια-εισαγωγή Τερέζα Πεσμαζόγλου, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2021, LXIII+746 σ.

Σε μια περίοδο που η ψηφιοποίηση και των ιστορικών εγγράφων ανάγεται σε πανάκεια που θα λύσει, από το σπίτι μας, πολλά από τα ιστοριογραφικά ζητούμενα, μια απόπειρα να εκδοθούν με υψηλού τύπου προδιαγραφές 269 έγγραφα ενός σημαντικού αρχείου, του Αρχείου Ανδρέα Μιαούλη, του οποίου το διασωθέν τμήμα ανήκει σε ιδιωτική συλλογή, δεν θα πρέπει να μας αφήσει αδιάφορους. Πρώτα για τον κόπο και τη γνώση που επενδύθηκε και δεύτερο γιατί μας βοηθά να κατανοήσουμε με τη μαρτυρία των ίδιων των δρώντων υποκειμένων πλευρές της σύνθετης πραγματικότητας στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης και λίγο πριν ή μετά από αυτήν (1813-1841). Δεν υποστηρίζω φυσικά ότι το περιεχόμενο των εγγράφων θα μας δώσει αυτούσια την εικόνα των τότε γεγονότων, αλλά στην προσπάθεια που επιχειρούμε, ως ιστορικοί, να πλησιάσουμε με εγχυρότητα αυτήν την εικόνα, δεν μπορούν να αγνοούνται ή να υποβαθμίζονται οι σύγχρονες με τα γεγονότα μαρτυρίες. Η ίδια η επιμελήτρια του έργου το κατανοεί πλήρως, για αυτό κάθε εκδιδόμενο έγγραφο συνοδεύεται από αναλυτικά σχόλια που δείχνουν πόσο προσπάθησε να διασταυρώσει με άλλες πηγές και βοηθήματα τα όσα σε αυτό αναφέρονται. Και σε συνδυασμό όλων αυτών δεν διστάζει να εκφέρει τη δική της άποψη. Η κυρία Πεσμαζόγλου δίνει και σε μετάφραση τα όσα έγγραφα είναι ξενόγλωσσα, κυρίως στα γαλλικά, και δεν έχουν